

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Українсько-Азербайджанський Інститут
соціальних наук і самоврядування ім. Г. А. Алієва

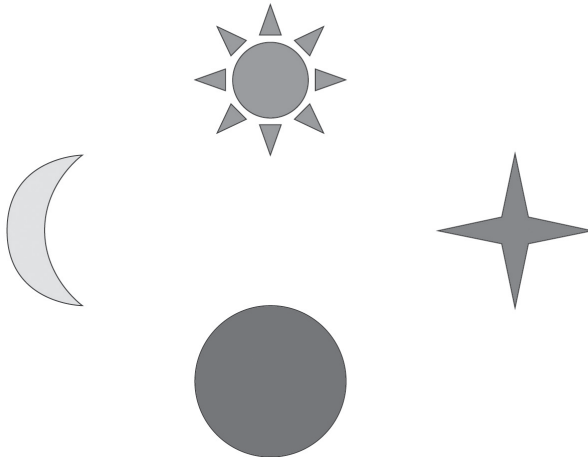
МАУП

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

**Україна в контексті світової цивілізації:
традиції і сучасність**

Випуск 2

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства,
м. Київ, МАУП, 29 листопада 2012 р.*

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2013

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф. — д-р політ. наук, проф.

Бідзюра І. П. — директор УАІСНС, д-р політ. наук, проф.

Шилов Ю. О. — зав. каф. українознавства, академік МКА, канд. іст. наук, проф.

Соколовська К. М. — канд. іст. наук

Видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”

Актуальні проблеми українознавства: [звед. зб. матер. наук.-практ. конф.]. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013. — 188 с.

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2013

© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013

С. Й. Татаринов Формування історичної самосвідомості у студентів інженерно-педагогічних спеціальностей при вивченні історії та культури України, промисловості Донбасу 144	Ю. О. Шилов Україна в контексті світової цивілізації..... 155
В. В. Утвенко Українсько-Російські взаємовідносини у фінансовій сфері в другій половині XVII ст. 147	В. В. Шконда Аксіологія сучасного простору держави..... 161
Ю. Цесаренко Роль соціальних комунікаційних проектів у формуванні міжнародного іміджу України 152	В. В. Шусть Міфологія як рання форма психологічних поглядів праукраїнців 168
	К. Ягенська Глобалізація як основна тенденція розвитку сучасної цивілізації 172
	С. В. Яценко Духовна культура українців у святковій обрядовості 174
	Відомості про авторів 187

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Актуальні проблеми українознавства, с. 147–151

Розглядаються особливості взаємовідносин України з Московською державою у фінансовій сфері в другій половині XVII ст. Подаються основні важелі впливу царського уряду на фінанси Лівобережної України (Гетьманщини) та намагання гетьманського уряду відстояти власну фінансову самостійність від надмірного російського впливу.

Українська національна революція під проводом Б. Хмельницького привела до становлення козацької держави — Гетьманщини, виникнення власної фінансової системи як одного з найголовніших атрибутів національної державності. Сформувалася також система державних податків та повинностей, які значною мірою були запозичені з фінансової системи Речі Посполитої, у складі якої перебувала Гетьманщина до 1654 р., а Правобережна її частина (за винятком окремих років гетьманування Б. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи та П. Орлика) — до кінця XVIII ст. Але, подимний податок, стація, митні та інші збори відтепер надходили до військового скарбу і були адаптовані до українських реалій [9, 36].

З укладанням Б. Хмельницьким Переяславської угоди та Березневих статей у 1654 р. Україна з кожним роком все більше починає залежати від Московської держави, вплив якої після відставки у 1659 р. гетьмана І. Виговського посилюється на всі сфери суспільно-політичного та соціально-економічного життя Гетьманщини, насамперед Лівобережної України (разом із Києвом та навколишніми землями на правому березі Дніпра), що впродовж другої половини XVII ст. входила до складу Московської держави на правах широкої автономії, яка була зведена нанівець протягом наступного століття.

Взаємовідносини Гетьманщини з Московською державою у фінансовій сфері були встановлені ще під час Української національної революції середини XVII ст. і посилилися в наступні роки. При цьому царський уряд завжди цікавила фінансова експансія на українські землі, що проявлялося у появі московських грошей на території України та намаганні царизму встановити збирання податків з українських земель до власної скарбниці. Нато-

мість, гетьманський уряд упродовж другої половини XVII ст. успішно відстоював незалежність власної фіскальної системи, прагнув забезпечити російський ринок збуту для українських товарів, де продавалася вітчизняна промислова продукція, у тому числі й вироби гуральництва, митні збори від яких (ввізне — індукта та вивізне — евекта) становили значну частину бюджету Гетьманщини. На рубежі XVII—XVIII ст. лише від індуктних зборів щорічно надходило до військового скарбу приблизно 50 тис. польських злотих (10 тис. крб). За нашими підрахунками, митні збори, що надходили із зовнішньоторговельних операцій, у тому числі з московською державою, могли становити до 10 % бюджету Гетьманщини, щорічні доходи якого упродовж другої половини XVII ст. могли становити близько 1,2 млн польських злотих (240 тис. крб.) [4, 63; 9, 83, 107].

Ще Березневі статті 1654 р. передбачали, що всі податки з населення Гетьманщини повинні збиратися до царської скарбниці, але значна їх частина мала витратитися на потреби гетьманського уряду. Проте, упродовж усієї другої половини XVII ст. (за винятком 1666–1668 рр.) до царської скарбниці практично не надходили податкові суми з Гетьманщини: їх збирання козацька старшина повністю зосередила у своїх руках [6, 176].

Варто зазначити, що, уклавши з царем у 1665 р. Московську угоду, гетьман І. Брюховецький віддав фінансову систему Гетьманщини під контроль царських воєвод. З цією метою наступного року був проведе-

ний перепис населення Лівобережної України, де за даними козацької старшини подавався розмір податків з селян та міщан, що збирали раніше до військового скарбу, а з 1666 р. мали збирати до царської скарбниці. Але загальне повстання населення Гетьманщини 1667–1668 рр. перекреслило плани царського уряду щодо встановлення фінансового контролю над територією Гетьманщини. Проте є свідчення, що царським воєводам вдалося зібрати певну суму грошей та натуральних зборів з населення ряду міст Лівобережної України.

Приміром, глухівський воєвода Кологривов повідомляв 18 квітня 1666 р. до Москви, що зібрав у Глухові 125 крб; у Кролевіці — 160 крб, у Коропі — 150 крб; у Воронежі — 52,5 крб. Усього було зібрано ним 787 крб з полтиною. В містах Острі, Козельці, Бобровиці Київського полку в цей час було зібрано 27 пудів меду; в Миргороді — 6 пудів; у Лубнах — 1 пуд; у Чернігові — 5 пудів; у Новгород-Сіверському — 54 пуди; в Сосниці — 47 пудів та 38 гривенок, у Стародубі — 71 пуд. У Батурині було зібрано 164 пуди та 30 гривенок. Усього до Москви було надіслано 276 пудів та 38 гривенок меду. Є відомості про збирання хліба та грошей у Прилуках, Лубнах [8, 9–10].

За Переписними книгами 1666 р. царські воєводи планували зібрати з ніжинських міщан “подимовних грошей” 972 крб 21 алтин 4 деньги, однак взяти їм вдалося лише 572 крб 8 алтин 2 деньги [1, 213].

У наступні десятиліття царський уряд практично не втручався у фінансові справи Гетьманщини, що дало можливість стабілізувати

її соціально-економічний стан та фінансову систему. Незважаючи на перепони, які ставив царський уряд щодо продажу українських товарів на власній території (обмеження експорту української сільськогосподарської продукції, продукції промислів, а особливо горілки; протекціоністська діяльність щодо російських купців, а на рубежі XVII–XVIII ст. продаж українських товарів до країн Західної Європи через Архангельськ), товарообіг між Гетьманщиною та Московською державою значно зріс. Особливо активно торгівля велася зі Слобідськими полками та Доном, про що свідчить значний продаж на території Гетьманщини Бахмутської солі та Донської риби. Варто також зазначити, що в цей період між двома державами, попри васальний, залежний статус Гетьманщини від Московської держави, існували митні кордони і московський уряд бачив в українських товарах конкуренцію, перешкоджаючи реалізації на російському ринку якісної і недорогої української горілки та тютюну. Гетьманський уряд робив усе, щоб усунути цих перешкод, навіть шляхом давання хабарів російським чиновникам [2, 14–15; 5, 74].

Незначний вплив царських вєвод на фінансову систему Гетьманщини проявлявся також у тому, що, на відміну від Московської держави, де існував чітко встановлений розмір податків та централізований фінансовий апарат, в Україні упродовж другої половини XVII ст. був відсутній державний контроль за збиранням та використанням коштів як з боку гетьманів, так і з боку царсько-

го уряду. Загальна сума податків не була попередньо визначена. Збори податків як на утримання гетьмана, так і на утримання всього державного апарату, не були однаковими по всіх полках Лівобережної України аж до утворення Малоросійської колегії в 1722 р. Часто була неузгодженість у стягненні цих зборів. Різноманітність податків доводила до того, що новообраний гетьман часто не знав, які збори існували за його попередників. Багато податків мали локальний, тимчасовий характер. До того ж, військовий скарб контролював особисто гетьман, а гетьманські та військові податки не були розділеними [3, 115–116].

З метою зміцнення зовнішньоторговельних зв'язків Лівобережної України і захисту її фінансової системи та торгівлі від надмірного російського впливу гетьмани, особливо І. Мазепа, протегують національному товаровиробникові та купцям, залучають козацьку старшину, заможне козацтво та монастирі до активної внутрішньої та зовнішньої торгівлі. До Північної війни 1700–1721 рр. різко зростає товарообіг Гетьманщини з Річчю Посполитою, Німецькими та Дунайськими князівствами, а також Османською імперією, що сприяло зміцненню її фінансового становища, дало можливість без надмірної шкоди для економіки вести тривалі війни за наказом царського уряду. Водночас Лівобережна Україна в значній кількості продавала до Московської держави та сусідніх держав горілку, зерно, масло, сало, худобу, лой, дьоготь, тютюн, скло, пеньку, віск, селітру, залізо, папір тощо, натомість завозила промисло-

ві виробу, рибу, сіль, вина, різні екзотичні товари [7; 10].

Проте гетьманський уряд упродовж другої половини XVII ст. повністю не позбувся втручання у власні фінансові справи з боку царських воєвод, що проявлялося в їхньому зловживанні зі збирання стації на утримання московського війська під час бойових дій. Більше того, київські міщани, крім сплати податків та виконання державних повинностей на користь українського уряду, щорічно виділяли до царської скарбниці по 600 крб [11, 123]. Це була досить велика сума на той час.

Незважаючи на те, що на території Гетьманщини в грошовому обігу перебували польські, литовські та західноєвропейські монети, російський карбованець все більше поширювався в Україні, а з 20-х років XVIII ст. став домінуючим на Лівобережжі.

Враховуючи те, що Україна не мала власної грошової одиниці, царський уряд у 70-х років XVII ст. почав карбувати у Севську (поблизу українсько-московського кордону) дрібні російські срібні монети (чехи), що призначалися для грошового обігу на території Гетьманщини. Насправді ці гроші виготовляли з міді з невеликою домішкою срібла. Тому населення Лівобережної та Слобідської України, як і прикордонних районів Московської держави, відмовлялося приймати цю "валюту". Царський уряд спробував нав'язати населенню Гетьманщини чехи насильницькими методами. Навіть Коломацькі статті 1687 р., укладені між новообраним гетьманом І. Мазепою та царським урядом, 19-м

пунктом передбачали покарання (аж до смертної кари) тих українців, які відмовлялися приймати за грошову одиницю севські чехи. Зрештою, у 1689 р. московський уряд був змушений припинити нав'язування неповноцінної монети, і цей пункт статей втратив силу [5, 34–35].

Нарешті, поразка І. Мазепи у вивольних змаганнях 1709 р. перекреслила всі державотворчі ініціативи українських гетьманів, поступово звела нанівець фінансову самостійність України.

Уже за часів гетьманування І. Скоропадського (1708–1722) спостерігається різке зростання державних податків та повинностей населення Гетьманщини. На території України відтепер постійно перебувало десять московських полків. Кошти на їхнє утримання, які збиралися з сільського та міського населення, а також козаків, у кілька разів перевищували надходження до бюджету Гетьманщини [9, 6–7].

Таким чином, упродовж другої половини XVII ст. гетьманський уряд Лівобережної України, яка перебувала в складі Московської держави на правах широкої автономії, проводив цілком незалежну фінансову політику, практично повністю контролював збирання податків до військового скарбу. При цьому, незважаючи на утиски з боку московських урядовців щодо українських купців, упродовж другої половини XVII ст. різко зростає товарообіг Гетьманщини з Московською державою. При цьому, підтримується активна зовнішня торгівля Лівобережної України з сусідніми державами, про що свідчить розмір митних

зборів, які надходили до військового скарбу з експортно-імпорتنих операцій. До того ж, на відміну від українсько-російської торгівлі, до початку XVIII ст. царський уряд не втручався у зовнішньоторговельні справи Гетьманщини з іншими державами.

Північна війна 1700–1721 рр., яку вів Петро I зі Швецією, підірвала зовнішню торгівлю Гетьманщини з сусідніми державами, різко скоротився товарообіг між Україною та Московською державою. А після Полтавської битви 1709 р. царський уряд поступово встановлює контроль і над фінансовою системою Гетьманщини.

Література

1. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической Комиссией.* — СПб., 1869. — Т. 6. — 273 с.
2. *Василенко Н. П.* Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII в. — К.: Друк. УАН, 1927. — 115 с.
3. *Горбець В. М.* Малоросійська колегія та реформа державного устрою України: 1722–1727 / В. М. Горбець. — Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. — К., 1993. — 231 с.
4. *Дядиченко В. А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — 532 с.
5. *Журавльов Д. В.* Мазепа: людина, політик, легенда. — Х.: Фоліо, 2010. — 380 с.
6. *Мельник Л. Г.* Боротьба за українську державність XVII ст. — К.: Освіта, 1995. — 192 с.
7. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського / Ін-т рукопису.* — Ф. 8. — Спр. 1656. — Арк. 2–4.
8. *Переписні книги 1666 року / За ред. В. О. Романовського.* — К., 1933. — XII. — 448 с.
9. *Утвенко В. В.* Формування української фіскальної системи в добу Гетьманщини (друга половина XVII — початок XVIII ст.). — Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. — К., 2005. — 206 с.
10. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві.* — Ф. 223. — Оп. 1. — Спр. 329. — Арк. 1–2.
11. *Экстракт из указов, инструкций и учреждений с разделением по материям на девятнадцать частей 1786 г.* — Чернигов: Изд. ред. “Земского сборника Черниговской губ.”, 1902. — 296 с.